

UOT 371

Ruqiyyə Məmməd qızı Babaşova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şamaxı filialının müəllimi

<https://orcid.org/0009-0005-8910-9639>

[https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91\(3\).168-171](https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91(3).168-171)

Sevinc Soltanmecid qızı Baxşıyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şamaxı filialının müəllimi

İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ NİTQ İNKİŞAFI METODİKASI VƏ FƏNDAXİLİ İNTEQRASIYADAN İSTİFADƏ ÜSULLARI

Ругия Мамед гызы Бабашова

*преподаватель Шемахинского филиала Азербайджанского Государственного Педагогического
Университета*

Севиндж Солтанмеджид гызы Бахшиева

*преподаватель Шемахинского филиала Азербайджанского Государственного Педагогического
Университета*

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ РЕЧИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ И МЕТОДЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВНУТРИПРЕДМЕТНОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Rugiya Mammad Babashova

lecturer at Shamakhi branch of Azerbaijan State Pedagogical University

Sevinj Soltanmajid Bakhshiyeva

lecturer at Shamakhi branch of Azerbaijan State Pedagogical University

SPEECH DEVELOPMENT METHODOLOGY AND TECHNIQUES OF USING INTERDISCIPLINARY INTEGRATION IN ELEMENTARY GRADES

Xülasə. Bugünkü qloballaşma, mədəniyyətlərarası proseslər dövründə, Azərbaycanın beynəlxalq aləmə sıx inteqrasiyası şəraitində yüksək səviyyəli, savadlı şəxsiyyətlərin yetişdirilməsi diqqət mərkəzində olmalıdır. Şəxsiyyətin formalaşmasında təhsilin rolu danılmazdır. Odur ki, təhsilalanın qazandığı bilik və bacarıqların keyfiyyəti yüksək səviyyədə tənzimlənməli, müasir dövrün tələblərinə cavab verməlidir. Yaddan çıxarmaq olmaz ki, “təhsil prosesində əldə olunan bilik və bacarıqlar, həmçinin etik-əxlaqi norma və dəyərlər hər bir təhsil alanın cəmiyyətin layiqli üzvü olması üçün lazımi şərait yaradır, onun biliyi və etik davranışı sayəsində örnək ola biləcək həmkara, nümunəvi ailə üzvünə və vətəndaşa çevirir”.

Açar sözlər: *təhsil, fənlərarası inteqrasiya, fəndaxili inteqrasiya, nitq, bacarıq və vərdişlər*

Резюме: В сегодняшнюю эпоху глобализации, межкультурных процессов, в условиях тесной интеграции Азербайджана в международный мир в центре внимания должно быть воспитание высокообразованных, грамотных личностей. Роль образования в формировании личности неоспорима. Поэтому качество знаний и умений, полученных педагогом, должно быть на высоком уровне регламентировано, отвечать требованиям современности. Нельзя забывать, что «знания и умения, приобретенные в процессе образования, а также этико-нравственные нормы и ценности создают необходимые условия для того, чтобы каждый обучающийся стал достойным членом общества, превратив его в коллегу, примерного члена семьи и гражданина, которые могут служить примером благодаря его знаниям и этическому поведению».

Ключевые слова: *образование, междисциплинарная интеграция, внутрипредметная интеграция, речь, умения и навыки*

Summary: In today's period of globalization and intercultural processes, in the conditions of close integration of Azerbaijan into the international community, the focus should be on the cultivation of high-level, educated personalities. The role of education in the formation of personality is undeniable. Therefore, the quality of knowledge and skills acquired by the student must be regulated at a high level and meet the requirements of modern times. It should not be forgotten that “the knowledge and skills acquired in the educational process, as well as ethical and moral norms and values create the necessary conditions for each recipient of education to become a worthy member of society, turn him into a colleague, exemplary family member and citizen who can become an example thanks to his knowledge and ethical behavior”.

Keywords: *education, interdisciplinary integration, intra-disciplinary integration, speech, skills and habits*

2008-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi tərəfindən “Azərbaycan Respublikasında ali təhsilin bakalavr pilləsində ibtidai sinif müəllimlərinin hazırlığı üzrə Çərçivə Kurikulumu” adlı hərəkət proqramı hazırlanmışdır. Burada haqlı olaraq göstərilir ki, iş ali məktəbdən, yəni ibtidai siniflər üçün bakalavr hazırlığından başlanmalıdır. Belə olarsa, yetişən gənc qüvvələr bütövlükdə ibtidai təhsilin, o cümlədən, şagirdlərin nitq inkişafının yüksəldilməsinə nail ola bilərlər.

Azərbaycan dili təliminin başlıca prinsipi şagirdlərin nitq bacarıqlarının, nitq mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsidir. Bəs bu məqsədə çatmaq üçün təlimin hansı üsul və vasitələrindən istifadə edilməlidir? Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan dili tədrisində istifadə olunan bütün üsul və vasitələr, iş formaları bu və ya digər dərəcədə şagirdlərin nitq bacarıqlarını inkişaf etdirir. (4.64)

“Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün Azərbaycan dili fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu)”nda (I – IV siniflər) ümumi təlim nəticələri aşağıdakı kimi müəyyən olunmuşdur. Şagird:

*danışanın fikrinə münasibət bildirir, öz fikirlərini sərbəst və ardıcıl ifadə edir;

*düzgün, sürətli, ifadəli oxuyur, oxuduğu mətnlərə münasibət bildirir;

*kiçikhəcmli rabitəli mətnlər qurur;

*lüğətlərdən, məlumat kitablarından istifadə edir;

*Azərbaycan xalqının dili, tarixi, əxlaqi-mənəvi dəyərləri, incəsənəti, adət-ənənələri haqqında öyrəndiyi məlumatları sadə formada təqdim edir;

*yazılı və şifahi nitqində fonetik, leksik, qrammatik qaydalara yiyələndiyini nümayiş etdirir.(4, s. 64)

Bütün bu qeyd olunanlar ibtidai təhsil səviyyəsində şagirdlərin nitq vərdişlərinin inkişafına müəllimin diqqətini, məsuliyyətini daha da artırır.

Professor Yəhya Kərimov yazır: “Nitq insanın əqli fəaliyyətinin yaranmasında, bilavasitə iştirak edir və onun əsası olur. Şagirdlər mükəmməl nitqə yiyələnməklə xarici aləmdəki hadisə və əşyalar haqqında biliklərə yiyələnirlər.

Aparılan müşahidələr göstərir ki, onlar məktəbə gələndə dilimizin qrammatik quruluşuna yiyələnir, ... müəyyən söz ehtiyatına malik olur, başqalarının nitqini başa düşür, öz fikrini ifadə etməyi bacarır.”(2, s. 356)

İstər ənənəvi, istərsə də müasir interaktiv metodlar ibtidai sinif müəllimlərindən tələb edir ki, onlar şagirdlərin hələ məktəbəqədər əldə etdiyi söz ehtiyatını daha da zənginləşdirdirsinlər, onların leksikasına daxil olan sözlərin dəqiqləşməsinə fikir versinlər.

“İnteraktiv kurikulum: mahiyyəti və nümunələr” adlı metodik vəsaitdə nəticəyə əsaslanan təlim, həmçinin fənlərarası və fəndaxili inteqrasiyanın aydınlaşdırılması, onun perspektivlərinə xüsusi diqqət yetirilir. Burada amerikalı alim Hamfreyzin aşağıdakı fikri verilir:” interaktiv öyrənmə - şagirdlərin ətraf mühitin müəyyən aspektlərini müxtəlif fənlərə aid olan biliklər vasitəsilə geniş araşdırmasıdır.”(3, s. 20)

Bu fikirlər bizim görkəmli metodist alimlərimiz A. Abdullayev, Y. Kərimov, H. Balıyevin fikirləri ilə uzlaşır, lakin bizim metodistlərimiz bu fikirləri hələ XX əsrin 40 – 50-ci illərində söyləmişlər.

Həmin vəsaitdə çoxfənlili, fənlərarası, fəndən fənnə keçən inteqrasiya ilə yanaşı, fəndaxili, yəni mövzudan mövzuya keçən inteqrasiyadan - əlaqədən də bəhs olunur.

Bütün bunlar bizim mövzumuzla bağlıdır və “Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsilin

dövlət standartları və proqramları (kurikulumları)” sənədində öz əksini tapmışdır.

Şagird I sinfə müəyyən nitq bacarıqları ilə gəlir. O, ana dilinin köməyi ilə ətraf aləm haqqında müəyyən təsəvvürlər əldə edir. Bu onun lüğət ehtiyatını zənginləşdirir, dəqiqləşdirir, əşya və hadisələr haqqında fikirlərini formalaşdırır, o, başqalarının dediklərini başa düşməyə çalışır və öz fikrini, arzu və istəyini nitq vasitəsilə qarşı tərəfə çatdırır. Məktəbdə nitq inkişafı üzrə iş sistemli, ardıcıl, mütəşəkkil davam etdirilir. Dilin mövcudluq forması olan nitq fəaliyyəti danışma, dinləmə, yazı və oxu proseslərini birləşdirir. Buna görə də nitq daha çox şifahi və yazılı, monoloji və dialoji, zahiri və daxili növlərə bölünür ki, məktəbdə bu nitq növlərinin hər birinin inkişaf etdirilməsi qayğısına qalınır. Nəticədə Azərbaycan dili düşünmə, dinləmə, danışma vasitəsinə çevrilir.

Şagirdlər Azərbaycan dili fənni vasitəsilə milli mədəniyyət nümunəsi kimi ana dilini öyrənir, onun səs sisteminə, lüğət ehtiyatına, üslubi – qrammatik xüsusiyyətlərinə yaxından bələd olur, elmi, bədii, publisistik və digər üslublarda yaradılmış bədii ədəbiyyat nümunələri ilə tanış olmaq imkanı qazanırlar. Bədii, elmi, kütləvi, publisistik əsərlərin müntəzəm mütaliəsi şagirdlərin söz ehtiyatını artırır, qeyri-fəal lüğəti fəal lüğətə çevirir, zənginləşdirir.

İbtidai siniflərdə şagirdlərin nitqində fəal və qeyri-fəal lüğətin öyrənilməsi müəllimin diqqət mərkəzində olmalı və hər bir mövzunun tədrisində bu istiqamətdə işlərin təşkilinə vaxt ayırmalı, aşağıdakı məsələlər öz əksini tapmalıdır:

*şagirdlərin tədris olunan mövzunu mənimsəmə imkanları;

*dərslinin həmin mövzu üzrə leksik bazası;

*sözlərin mənasını başa düşməyin düzgünlüyü dərəcəsi;

*dərslərdə həmin mövzu üzrə çalışmaların xarakteri və sistemi;

*həmin mövzunun tamamlanmasını tələb edən məsələlər;

*həmin mövzu ilə əlaqədar şagirdlərin öyrənməli olduqları yeni sözlər;

*mövzu üzrə lüğət işinin səmərəli keçməsinə təmin edən sistem.

Öyrənilən səs sənətinin əvvəlində, ortasında və axırında tapılması ilə əlaqədar axtarıcılıq nəticəsində şagirdlərin lüğətinə yeni-yeni sözlər daxil olur. Savad təliminə hazırlıq dövrünə aid şəkilli səhifələrdə dərs ləvazimatı, heyvanlar aləmi, tarlada, bağda görülən işlər, musiqi alətləri, ailə, məktəb, sinif, müəllim və digər mövzular üzrə şagirdlərin lüğətinə xeyli söz daxil olur. Savad təlimi dövründə bu söz və ifadələrin dəfələrlə işlədilməsi və müəllimin yaradıcı işi bu sözlərin fəal nitqə daxil olmasına şərait yaradır.

İbtidai siniflərdə şagirdlərin nitqinin inkişafında lüğət üzrə iş xüsusi yer tutur və bura:

1. Şagirdlərin lüğət ehtiyatına yiyələnmələri;

2. Yeni sözün mənası üzrə iş;

3. Sözün mənasının dəqiqləşdirilməsi üzrə iş;

4. Lüğətin fəallaşdırılması üzrə iş;

5. Lüğətin təmizliyi üzrə iş;

6. Lüğəvi səhvlər üzrə iş və s. daxildir.

Lüğət üzrə aparılan işlər müəyyən tələblərə cavab verməlidir:

1. Lüğət üzrə iş nitq inkişafının digər sahələri ilə əlaqəli aparılmalıdır.

2. Lüğət işini yalnız Azərbaycan dili dərsləri ilə məhdudlaşdırmaq olmaz.

3. Lüğət üzrə iş zamanı fəal/interaktiv təlim metod və texnikalarından istifadə olunmalıdır.

4. Lüğət üzrə iş ətraf aləm, təbiət və cəmiyyətdə baş verən hadisələri dərk etməyə kömək etməlidir.

5. Lüğət üzrə işin aparılmasına valideynlər də kömək etməlidir.

Lüğət üzrə iş apararkən müəllim şagirdlərin inkişafına uyğun didaktik material seçməli, təlim texnikalarını mürəkkəbləşdirməli, fəal təlim üsullarından istifadə etməklə onların nitqini inkişaf etdirməli və müstəqil fəaliyyətə hazırlamalıdır.

İbtidai siniflərdə müəllimin fəaliyyəti onun yetişdirdiyi şagirdlərin nitq bacarıq və vərdislərinin, nitq mədəniyyətinin səviyyəsi ilə ölçülür. Dil qaydaları isə nitq inkişafı üzrə işin təşkilinə, nitq mədəniyyətinin formalaşmasına xidmət edir. Dil qaydaları şagirdlərin şifahi və yazılı nitq bacarıqlarının formalaşmasında mühüm rol oynayan ən zəruri linqvistik biliklərin

öyrənilməsinə, mədəni nitq üçün vacib sayılan mühüm tələblərin qavranılmasını, ədəbi dilin funksional və fərdi üslublarının səciyyəvi xüsusiyyətlərinin dərk olunaraq fərqləndirilməsini və təcrübədə tətbiqini təmin edir.

İbtidai siniflərdə elə ilk gündən şagirdlərin nitqi izlənilir, müşahidə edilir, nöqsanlar müəyyənəndirilir və qüsurların aradan qaldırılması yolları araşdırılır. Bu, şagirdin dil qaydalarını – fonetika, orfoepiya, orfoqrafiya, leksika, morfolojiya və sintaksisə dair müəyyən həcmdə bilikləri mənimsəməsindən sonra asanlaşır. İbtidai siniflərdə dil qaydaları ilə əlaqəli nitq inkişafı üzrə aparılacaq işlər təxminən belə müəyyənləşdirilməlidir:

*nitq hissələri vasitəsilə şagirdlərin lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi;

*nitq hissələri vasitəsilə şagirdlərin oxu vərdişlərinin təkmilləşdirilməsi;

*intonasiya və vurğu bacarıqlarına diqqət yetirilməsi;

*orfoepik vərdişlərin təkmilləşdirilməsi;

*rabitəli nitq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi;

*ifadə mətnləri üzrə nitq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi;

*inşa mətnləri üzrə nitq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi. (4, s. 120)

Dil qaydalarının tədrisi prosesində fonetik-orfoepik, fonetik-orfoqrafik, fonetik-leksik, lüğət-məntiqi, leksik-qrammatik, leksik-morfoloji, leksik-sintaktik çalışmalardan istifadə olunması nitq inkişafı üzrə işin təşkilində mühüm yer tutur. Bu prosesdə müvafiq çalışmalar üzrə iş şagirdlərin fəallığını artırır.

Beləliklə, qarşımızda əsas məqsəd şagirdlərdə fikirlərini şifahi və yazılı formada düzgün, aydın, səlis, canlı və anlaşılıq, məntiqli şəkildə ifadə edə bilmək bacarıq və vərdişlərinin formalaşdırılmasıdır. Bu baxımdan, Azərbaycan dilinin ən zəruri məsələləri nitq bacarıqları ilə əlaqələndirilir, gündəlik həyatı əhəmiyyət daşıyan cəhətlər şagirdlərin nitq vərdişlərinin yüksəldilməsində fəal iştirak edir.

Problemin elmi yeniliyi. Məqalədə ibtidai siniflərdə nitq bacarıqlarının formalaşdırılmasında fəndaxili inteqrasiyanın rolunun və tədris prosesində yaranan problemlər, onların aradan qaldırılması yolları göstərilmişdir.

Problemin aktuallığı. İbtidai məktəbin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri uşaqlarda şifahi və yazılı formada ədəbi dil normalarına uyğun, məntiqli, rabitəli, ifadəli nitq bacarıq və vərdişlərinin formalaşdırılmasıdır. Bu məsələ cəmiyyət üçün hər zaman aktualdır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Uşaqlarda düzgün nitq bacarıq və vərdişlərinə yiyələnməsində ibtidai sinif müəllimlərinə kömək edəcək tövsiyələr verilmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Ümumtəhsil məktəblərinin I–IV siniflər üçün fənn kurikulumları. -Bakı, 2008.
2. Kərimov Y.Ş. Ana dilinin tədrisi metodikası. / Y.Ş. Kərimov. – Bakı, 2000 . -356 s.
3. Kərimova, F. Əhmədova, M. Reyli Ə. İnteraktiv kurikulum: mahiyyəti və nümunələr. -Bakı, 2006. – 20 s.
4. Cəfərova N. Nitq inkişafı üzrə işin metodikası. -Bakı, 2018. -64 s. -120 s.
5. Kərimov Y.Ş. İbtidai təlim., problemlər, vəzifələr. -Bakı, 2000.
6. Ağayev Ə.Ə. Təlim prosesi, ənənə və müasirlik. -Bakı: Adiloğlu, - 2006.

E-mail: ruqiyye.babashova@bk.ru
Redaksiyaya daxil olub:27.05.2024